

VIKTOR ULLMANN V OSTRAVĚ

Projekt „Musica non grata“ nadále představuje skladatele pronásledované nacistickým režimem

[Hélène Pierrakos](#)

20. března

ROZSÁHLÝ PROJEKT nazvaný „Musica non grata“, který v roce 2020 koncipovalo Národní divadlo v Praze za podpory Velvyslanectví Spolkové republiky Německo v České republice (viz předchozí články o inscenaci Erwina Schulhoffa [Plameny](#), [Ples v hotelu Savoy](#) Paula Abrahama a [Švanda Dudák](#) Jaromíra Weinbergera) představuje lyrická díla autorů, kteří byli téměř všichni židovského původu a kteří byli nejen z tehdejšího Československa, ale i Maďarska, Rakouska, Německa a dalších evropských zemí. Nacistický režim je označoval za „degeneráty“. Některým se podařilo emigrovat do Spojených států a pokračovat v hudební kariéře (to byl například případ Kurta Weilla, Arnolda Schoenberga a Paula Abrahama), jiní, jako Erwin Schulhoff a Viktor Ullmann, zemřeli v německých koncentračních táborech.

Ostrava přebírá otěže po Praze

Tento velmi vítaný pražský program, o němž se ve Francii zřejmě příliš nepsalo, pokračoval v únoru 2023 v Divadle Antonína Dvořáka v Ostravě (druhém největším

městě České republiky) dlouho očekávaným uvedením dvou oper Viktora Ullmanna, skladatele, který byl po deportaci do terezínského tábora zavražděn v Osvětimi. Jeho nejznámější opera (i když byla znovuobjevena až v roce 1975) je svého druhu satirické a metafyzické drama: Císař Atlantidy (*Der Kaiser von Atlantis*), které Ullmann zkomponoval v terezínském ghettu krátce před svou smrtí. Druhou je poměrně divoká komedie Rozbitý džbán (*Der zerbrochene Krug*). Dohromady představují rozsáhlý bohatý portrét skladatele Viktora Ullmanna, ve kterém se zrcadlí kontrastní stránky jeho osobnosti a široká škála hudebních nástrojů.

Viktor Ullmann se narodil v tehdejší rakousko-uherské Těšíně (dnes rozdělené mezi Polsko a Českou republiku) a vzdělání absolvoval ve Vídni, zejména u Schoenberga. V roce 1920 byl přijat do Nového německého divadla v Praze jako sbormistr, část své kariéry pak strávil ve Švýcarsku (kde v roce 1929 zaznamenal první velký úspěch se Schönbergovými Variacemi (*Schönberg-Variationen*)). Poté, co objevil antroposofii (hnutí založené v roce 1910 Rakušanem Rudolfem Steinerem), přestal na čas skládat a otevřel si ve Stuttgartu knihkupectví specializované na tento obor. V roce 1933, po nástupu nacistů k moci, uprchl do Prahy, kde vyučoval, komponoval a prosadil se také jako hudební kritik, přičemž se setkával s rostoucím úspěchem. V březnu 1939 obsadili Němci Českou republiku. V září 1942 byl Ullmann spolu s mnoha dalšími umělci deportován do Terezína.

Terezín, vrchol nacistického cynismu

V užitečné knize o terezínském ghettu s názvem Maska barbarství (*Le Masque de la barbarie*), kterou v roce 1998 vydalo Centrum pro dějiny odboje a deportace (*Centre d'histoire de la Résistance et de la Déportation*) a k níž napsal předmluvu spisovatel Milan Kundera, se píše: „Terezínští Židé si nedělali žádné iluze: žili v předsíni smrti, jejich kulturní život byl nacistickou propagandou vydáván za alibi. Měli se vzdát této nejisté a zneužívané svobody? Jejich odpověď byla naprosto jasná. Jejich život, jejich tvorba, jejich výstavy, jejich kvarteta, jejich lásky, celá škála jejich životů byla nesrovnatelně důležitější než makabrozní komedie vězňitelů. To byla jejich sázka. To by měla být i naše sázka. Terezín byl ve skutečnosti kulturní „výkladní skříň“ nacistického režimu, zejména prostřednictvím natáčení filmu pro Červený kříž, v němž byla umělecká výbušnost prezentována jako vzor, který měl zakrýt temný a vražedný účel tábora: následnou deportaci do Osvětimi, včetně deportace dětí...”

Císař Atlantidy aneb Odepření smrti

V Terezíně se Ullmann, který byl osvobozen od povinné pracovní povinnosti, mohl plně věnovat skládání a také organizaci několika akcí, například vzniku studia soudobé hudby. V táboře působil také jako hudební kritik a hojně psal, čímž zanechal neocenitelný záznam o tamním kulturním životě. Složil zde klavírní sonáty, písně, smyčcový kvartet a operu Císař Atlantidy. První prvky libreta napsal jiný umělec internovaný v Terezíně, malíř a básník Peter Kien, ale Ullmann k němu přispěl

zásadním způsobem, zejména začleněním prvků antroposofické teorie. Silné dramatické otázky zajetí a vyhlídky na smrt pro všechny obyvatele ghetta jsou samozřejmě ústřední, ale ještě hlubší je humanistický a univerzalistický rozměr tématu. Ačkoli se dílo, které skladatel označil za „legendu“ a poté za „drama o jednom dějství“, odehrává na vysněném místě, jímž je Atlantida, jeho smysl je ideologický a vychází z násilné reality uvěznění a smrti. Argument je jednoduchý a zároveň má mimořádnou dramatickou sílu: císař nařídil totální válku mezi svými poddanými, ponížena Smrt nařizuje konec smrti: žádný člověk již nesmí zemřít. Císař prohlašuje nemožnost smrti, předstírá, že je iniciátorem tohoto rozhodnutí, a přisvojuje si jeho zásluhy. Válka všech proti všem, v níž nikdo neumírá... Císař zešílí. Smrt slíbí, že zbaví lid veškerého utrpení, pokud bude císař souhlasit, že zemře jako první, což udělá. Prolog a epilog, oba hudebně pozoruhodné, rámuji sotva hodinovou operu, která je jak hymnem na život se vši jeho lyrickou přitažlivostí, tak ironickou reflexí všech forem iluze: život a smrt se zrcadí v jednom rozčarování.

Mezi slabostí a všemohoucností

Ostravská inscenace je pozoruhodná ze všech hledisek: konstruktivistické prvky Ullmannovy partitury se zobrazují prostřednictvím velmi střízlivé scény, téměř výhradně černobílé, kde každá postava jako by byla povolána s cílem představit spíše symbolickou entitu než lidskou bytost. Ullmannova hudba vyznívá jako svět plný rytmických a harmonických asperit, který se však v klíčových momentech dokáže povznést k velké lyričnosti vycházející z pozdních romantiků, ať už Mahlera, Zemlinského. Setkáváme se i se sekvencemi, které zjevně vycházejí z jazzu a znějí, jako by je zde zanechal Kurt Weill. Císař, vykreslený jako mrzák, je spíše dojemný než odpudivý. A nemrtví působí jako nervózní loutky, jako by s nimi smrt hrála nekonečnou hru, aniž by měla moc říci poslední slovo.

Rozbitý džbán

Jako vítaný prolog k tomuto mistrovskému dílu byla v Ostravě uvedena mnohem méně známá Ullmannova lyrická skladba na motivy hry německého dramatika a spisovatele Heinricha von Kleista, možná méně univerzální svým rozsahem, ale dramaturgicky stejně účinná: Rozbitý džbán (*Der zerbrochene Krug*). Tato opera zpracovává rozměr výsměchu a téma moci hudebními prostředky, které jsou opět velmi vynalézavé: přechod od kabaretního ducha k velkému lyrickému výlevu, rytmické pulzační efekty, originalita nástrojových kombinací, zejména u žesťů, smysl pro divadelnost ve vrcholné formě a výstižnost...

Této dvojité inscenaci propůjčili svůj talent vynikající umělci v podobě pohotového a precizního hudebního nastudování mladého dirigenta Maroše Potokára a režie plná jemnosti, poetiky a dravosti Slovince Roka Rappla, známého jako Rocc, bývalého uměleckého ředitele Slovinské národní opery, který uvedl již více než šedesát divadelních a operních inscenací. Vysoce angažovaný, sehraný a talentovaný tým

pěvců se postaral o výjimečný večer, který vzdal hold Viktoru Ullmannovi, tragické postavě české hudební historie, jehož tvorbu v Ostravě představili a oslavili naprosto dokonale.

Foto: Martin Popelář

Victor Ullmann: *Rozbitý džbán, Císař Atlantidy*. Boris Prýgl (Walter, Sísař), Martin Gurbal' (Adam, Smrt), Jorge Garza, Anna Nitrová, Markéta Kloudová, Roman Vlkovič, Luciano Mastro, Václav Morys, Ihor Maryshkin, Nikola Novotná, Urszula Kulesza. Režie: Rocc, hudební režie: Maroš Potokár, Orchester Divadla Antonína Dvořáka v Ostravě. 23. února 2023.